

11. STOLETÍ I

POEZIE

Carmina Cantabrigiensia

jsou nejznámější, i když ne příliš rozsáhlou sbírkou poezie 11. století. Původní sbírka byla sestavena ve středním či dolním Porýní někdy kolem poloviny tohoto století a byly do ní zařazeny jak skladby několika antických básníků (Statia, Vergilia, Horatia, Venantia Fortunata), tak různých tvůrců středověkých (Fulberta ze Chartres, Wipona aj.). Středověké básně spadají do 8. až 11. století a vznikly na území Německa, Francie a Itálie. Původní porýnský kodex již dnes neexistuje – dochoval se opis sbírky (rovněž z 11. století), který byl patrně pořízen v klášteře sv. Augustina v Canterbury, kde byl tento opis až do 16. století uchováván. Dnes je uložen v Univerzitní knihovně v Cambridgi (Cod. Gg 5.35, f. 432r-441v), podle níž má celá básnická antologie svůj latinský název. Sbíрка obsahuje 49 skladeb (47 latinských a 2 makarónské – latinsko-německé). Ačkoli jsou v ní některé skladby zaznamenány neúplně, můžeme část z nich rekonstruovat pomocí jiných, mnohdy také velice starých zápisů.

Antologie má vysokou úroveň jako celek, i formální zpracování jednotlivých básní je velice zdařilé. Sběratel zjevně počítal s vybraným dvorským publikem (jak světským, tak duchovním) a uspořádal vše s promyšlenou koncepcí – začátek tvoří jakýsi prolog a řazení jednotlivých básní není nijak náhodné, jak tomu bývalo v antických sbírkách poezie (snaha o systematické uspořádání antologií je až středověkým přínosem). Všechny skladby byly zřejmě určeny pro hudební přednes, i když neумы jsou zapsány jen u některých z nich. Jejich obsah je rozmanitý: najdeme zde kusy z poezie světské (milostná, pijácká, příležitostná, přírodní lyrika; oslavné a korunovační básně; výtahy z antických eposů) i z poezie duchovní (plankty, hymny, sekvence), přičemž duchovní témata výrazně převažují. Vzhledem k makarónským skladbám a také vzhledem k oslavě řady panovníků Svaté říše římské národa německého – vedle císaře Otty I. také panovníků dynastie sálské Konráda II., Jindřicha II. a Jindřicha III. je německý původ celé sbírky nepochybný. Jádrem sbírky bylo patrně sestaveno přímo u dvora Jindřicha III., o němž se předpokládá, že vznik některých skladeb dokonce osobně podnítil. Sbíрка je literárněhistoricky velice cenná, protože uchovává 30 skladeb, známé pouze v tomto jediném zápisu.

Sekvence, které sem patří, představují již vyšší vývojový stupeň oproti Notkeru Balbulovi – mají rýmy. Ostatní skladby jsou ojediněle psány metrickou formou (především výtahy z antických básníků), u většiny z nich se však uplatňuje prozodie rytmická.

I přes vážný obsah většiny básní, zde najdeme také žertovné prvky jako např. v sekvenci *Modus Liebinc* (neboli *De puero niveo*), jejímž autorem by mohl být Heribert, biskup z Eichstättu († 1042). Vypráví zde o tom, jak nevěrná žena oklamala svého muže a namluvila mu, že nemanželské dítě narozené v době jeho nepřítomnosti počala poté, co kvůli žízni snědla sníh:

*At illa
maritum timens
dolos versat
in omnia.
«Mi», tandem,
«mi coniux», inquit,
«una vice
in Alpibus
nive sitiens
extinxi sitim.
Inde ergo gravida
istum puerum
damnoso foetu
heu gignebam.»*

Po několika letech manžel dítě výhodně prodal a ženě řekl, že se rozpustilo na slunci. Závěr přináší poučení, že lest byla přemožena opět lstí:

*Sic fraus fraudem vicerat:
nam quem genuit
nix, recte hunc sol
liquefecit.*

Ruodlieb

je epos, který vznikl v poslední třetině 11. století v benediktinském klášteře v Tegernsee v Horním Bavorsku. Jeho tématem jsou životní osudy rytíře Ruodlieba, který se po mnoha dobrodružstvích, v nichž se prokáže svou morální bezúhonost, nakonec stane králem. Epos bývá charakterizován jako nejstarší rytířský román středověku (je téměř o sto let starší než písemně dochované chansons de geste), protože se v něm vůbec poprvé objevuje ideál křesťanského rytíře. Nicméně i přes nesporný literárněhistorický význam, který mu patří díky jeho prvenství, není prokázáno, že by měl jakýkoli vliv na rytířskou epiku vrcholného středověku. I jeho rukopisné dochování ukazuje, že nebyl vůbec rozšířen.

Epos zpracovává pohádkový motiv – cestu rytíře za štěstím. Hlavní hrdina je nejen čestným člověkem, ale je i moudrý, protože si v rozhodném okamžiku správně zvolí mezi bohatstvím a dobrými radami. Díky tomu se mu podaří vyváznout ze všech nástrah osudu a dosáhnout královské hodnosti. Tento didaktický prvek – čestný a moudře si počínající člověk dosáhne v životě úspěchu – představuje morální poučení pro šlechtické žáky, kteří v klášteře v Tegernsee získávali vzdělání. Interpretace celého díla však naráží na závažnou skutečnost, že se nedochoval samotný závěr díla, do něhož bylo pravděpodobně zabudováno určité poselství.

Označení epos je v případě Ruodlieba velice zjednodušující. Ve skutečnosti se jedná o směs mnoha žánrů – je zde patrný vliv pozdně antického dobrodružného románu, pohádek, severských ság, hagiografie, historiografie, ale také frašky či tzv. zrcadel (v tomto případě se jedná o zrcadlo rytířské). Námět básník čerpal převážně z ústních pramenů nejrůznějšího původu. Výsledkem tvůrčího přístupu autora je velice originální dílo, které ovšem trpí i řadou nedostatků. Výrazné jsou především dvě koncepční změny: (1) Autor nejprve píše zásadně anonymně a nezmiňuje žádné místní ani osobní jméno, dokonce ani jméno protagonisty Ruodlieba; později od tohoto přístupu upustí a začne jména uvádět. (2) Poté co hlavní hrdina obdrží dvanáct moudrých rad, se příběh odvíjí podle jejich uplatnění v konkrétní situaci; na řadu ovšem přijdou pouze první tři rady, další postup vyprávění je již na radách nezávislý.

Přestože autor nebyl nijak pronikavě vzdělanou osobou, musel řadu děl znát z vlastní četby. Z antických spisovatelů cituje pouze Plinia Staršího a použil rovněž jedno místo z Vergiliovy Aeneidy. Předpokládá se však, že znal z četby i Ovidia, Isidorovy *Etymologie*, Waltharia a jiné epické skladby.

Epos je psán v leoninských hexametrech. Autor však neusiloval o dvojslabičné rýmy, často si vystačil s pouhou asonancí. Velké nároky neměl, ani pokud jde o jazyk. Není závislý na jazyku jiných autorů. Jeho latina se blíží hovorovému jazyku, je tedy spíše živá či živelná a nepříliš spoutaná gramatickými pravidly. Protože je místy neobratná, špatně srozumitelná, a navíc velice vzdálená klasické normě, bývá badateli hodnocena různě. Někdo u ní vyzdvihuje spíše originalitu a inovátorský přístup, někdo zase těžkopádnost z nedostatku vzdělanosti autora.

Skladba se dochovala pouze ve zlomcích. Z předpokládaného rozsahu asi 3850 veršů, jich dnes známe 2320 (tedy asi 60 %). Největší zlomek je uložený v Bavorské státní knihovně v Mnichově pod signaturou Clm 19486. Vzhledem ke skutečnosti, že zápis obsahuje opravy a dodatky psané stejnou rukou jako původní text, má se zato, že se jedná o autograf. Původní rukopis byl v 15. století v knihovně v Tegernsee použit pro vazbu několika kodexů, které se

v roce 1803 dostaly do Mnichova, kde byly rozpoznány jako doklad tehdy neznámého díla z 11. století a opět sestaveny dohromady. Tato folia jsou bohužel poškozena řezáním pro potřeby vazby. V roce 1830 bylo objeveno v klášteře sv. Floriána v Horním Rakousku jedno folio se 140 verši, které představuje čistopis vzniklý nedlouho po sepsání autografu (ještě na konci 11. století). I tento rukopis má zřejmě svůj původ v Tegernsee. Po zatím posledním nálezů sedmi veršů v roce 1981 je známo celkem 21 folií s textem eposu.

Přestože se nám více než třetina celého díla vůbec nedochovala, lze jeho děj poměrně dobře rekonstruovat:

Ruodlieb byl rytíř, který musel opustit svou zemi a žít ve vyhnanství. V jedné cizí zemi potkal dvorního lovce tamějšího krále (v textu je označován jako *rex maior*), který ho uvedl na dvůr svého panovníka, protože ihned rozpoznal Ruodliebův vznešený původ a morální kvality. Panovník ho přijal do svých služeb a velice si Ruodlieba oblíbil. Nejprve ho učinil svým lovcem a brzy nato vojevůdcem a diplomatem. V těchto rolích se Ruodlieb vyznamenal, když jeden hrabě ze sousední země bez vědomí svého krále (označovaného jako *rex minor*) začal plenit pohraniční území Ruodliebova pána. Ruodlieb protivníka porazil a zajal a dobře si vedl i při mírovém vyjednávání na dvoře nepřátelského panovníka. S jeho přispěním se nakonec oba králové smířili. Když Ruodlieb dostal dopis od své matky a dozvěděl se, že jeho nepřátelé již nežijí a nehrozí mu doma žádné nebezpečí, rozhodne se svého vladaře opustit a vrátit se do rodné země. Před odjezdem mu král nabídne odměnu za jeho služby a dá mu na výběr – buď poklad, nebo moudré rady. Ruodlieb dá přednost radám a král mu jich sdělí celkem dvanáct. Některé z nich jsou velmi konkrétní a Ruodlieb je potom využije při svých dobrodružstvích na zpáteční cestě, jiné jsou zase obecnějšího rázu. S prázdnou ovšem od krále neodjede, dostane totiž dva chleby, které obsahují drahocenné šperky. Jeden z nich však smí krájet pouze v přítomnosti matky a druhý až v den své svatby. Na zpáteční cestě potká Ruodlieb zrzavého muže, před nímž ho varovala hned první moudrá rada. Tento muž je, pokud jde o charakter, pravým opakem Ruodlieba, který s ním zažije řadu nepříjemných dobrodružství. Závěrečnou fázi své cesty domů již stráví s jiným společníkem – svým synovcem, který je na cestách, protože si hledá nevěstu. Dostanou se spolu na malý šlechtický dvůr, ležící již jen kousek od hranic s jejich zemí. Tento dvůr patří ovdovělé šlechtice, do jejíž krásné dcery se synovec zamiluje, a Ruodlieb vezme oba mladé lidi ke své matce, aby jim tam vystrojil svatbu. Při této příležitosti pobízí matka Ruodlieba, aby se rovněž oženil. Ruodlieb si nechá poradit od svých přátel a příbuzných a vybere si ženu ne zrovna cudnou. Je totiž usvědčena z pohlavního styku s klerikem. Ruodliebova matka má poté věštecký sen, v němž vidí pravou nevěstu svého syna – královskou dceru. Bezprostřední pokračování děje není známo. Další dochovaná část nás uvádí do rozhovoru Ruodlieba s trpaslíkem, kterého se mu podařilo chytit. Trpaslík žádá propuštění a prorokuje mu, že s jeho pomocí zabije krále Immuncha a jeho syna Hartuncha, vezme si za ženu královskou dceru Heriburgu, a stane se tak panovníkem v Immunchově říši. Zda se tento slib beze zbytku naplnil, již nevíme. Poslední známá pasáž je prosba trpaslíkovy manželky, aby Ruodlieb trpaslíka propustil.

Unibos (Versus de Unibove)

je epická skladba, dochovaná stejně jako *Ruodlieb* v jediném rukopisu (*codex unicus*), který vznikl nedlouho po jejím sepsání někdy v 2. polovině 11. století v opatství Gembloux (Belgie) a dnes je uložen v Bruselu (Bibliothèque Royal 10078-95, f. 38v-42v). Samotná skladba vznikla při francouzsko-vlámských hranicích a představuje básnickou frašku, vycházející ze starších ústní tradice, a to nejen z motivů francouzských a vlámských, ale i německých. Její paralely najdeme ve stovkách pozdějších zpracování mnoha evropských

kultur (včetně např. kultury řecké). Našla své místo v pohádkách Jacoba Grimma a má jistou souvislost také s pohádkou o hloupém Honzovi.

Podle slovní zásoby lze soudit, že skladba vznikla v duchovním prostředí a byla pro ně rovněž určena. Tvoří ji 261 rytmických ambrosiánských strof (skládajících se ze čtyř osmislabičných veršů), kde jsou použity většinou jen jednoslabičné rýmy *aabb*, případně *aaaa*. Je to poprvé v evropské literatuře, kdy je hlavním hrdinou vyprávění chudý venkovan, který svou vychytralostí přelstí tři urozené a bohaté představitele své vesnice (faráře, rychtáře se soudní pravomocí a hospodářského správce). Nejedná se však přímo o stavovskou satiru (i když jisté satirické prvky tu najdeme) ani o pohádkové dobro a zlo. Hlavní roli zde hraje chytrkost (na jejíž straně stojí i štěstí) a hloupost. Hlavním smyslem celého příběhu je patrně varování před hloupou lehkověrností:

*Inimici consilia
Non sunt credenda subdola,
Ostendit ista fabula
Per seculorum secula.*

Ta je zde dovedena ad absurdum, neboť záporní hrdinové se díky své touze po bohatství nechávají napálit opakovaně, až nakonec všichni zahynou v moři.

Obsah: Chudý venkovan, který nemá nic než kůži z poslého vola (proto se mu říká Unibos), se vydá do města na trh, aby kůži prodal. Nepodaří se mu ji prodat nijak výhodně, ale při návratu domů najde náhodou poklad stříbrných mincí. Po jeho návratu domů se o jeho nově nabyté bohatství zajímají tři urození představitelé panského dvora. Unibos jim namluví, že se jedná o tržbu za jedinou volskou kůži. Tři páni lační rovněž po výhodném zisku, proto nechají pobít všechny svůj dobytek. Když se jim kůže za žádanou cenu prodat nepodaří, pochopí, že je Unibos podvedl a chtějí se mu pomstít. Ten je však na jejich návrat již připraven: ukáže jim, jak hrou na „kouzelnou“ píšťalu dokáže probudit svou zdánlivě mrtvou manželku, která se pak stane mladší a krásnější. Páni se rozhodnou píšťalu koupit a zabít své manželky. Po jejich neúspěšném oživování si žádají Unibovovu smrt. V tom okamžiku jim Unibos namluví, že jeho kobyla místo lejn vylučuje stříbrné mince. Oni ji od něho kobylu odkoupí, ale žádné mince se jim z ní samozřejmě nepodaří dostat. Nakonec ho již nepustí, nicméně mu dovolí, aby si sám zvolil, jakým způsobem chce zemřít. Venkovan si přeje, aby ho zavřeli do sudu a utopili v moři. Podaří se mu však nalákat svoje protivníky, aby se šli napít do místního hostince. Vtom jde kolem pasák vepřů, který uslyší, že někdo je zavřený v sudu. Unibos mu namluví, že je v sudu zavřený proto, že se nechce stát panovníkem, jak to po něm chce lid jeho kraje. Pasák se rád nabídne, že se s ním vymění a sám vlez do sudu. Unibos odtud prchne s celým stádem vepřů a páni pasáka utopí. Za tři poté přijde Unibos i s celým stádem vítězně domů a vypráví svým protivníkům historku o tom, že se taková stáda vepřů pasou na mořském dně. Páni chtějí, aby jim taková místa přímo ukázal, a podle jeho návodu se střemhlav vrhnou do moře a utopí se.

Egbert z Lutychu, Egbertus Leodiensis (přel. 10. a 11. století)

pocházel ze šlechtické rodiny a studoval v Lutychu, kde potom působil až do konce života jako učitel v klášterní škole. Pro potřeby výuky sestavil ve 20. letech 11. století „bohatě naloženou“ učebnici a čítanku *Fecunda ratis* („Naložená loď“), která odrážela jeho vlastní učitelskou praxi. Sbíрка obsahuje přes 2300 hexametřů a je rozdělena na dvě části: *Prora*

(„Příd“ a *Puppis* („Zád“), jež mají čtenáři nabízet veškeré základní světské i duchovní moudro. Sám Egbert přirovnání svou *Lod'* k Noemově arše. *Prora* je zaměřená světsky a je plná různých výroků, přísloví, sentencí, vyprávění, pohádek, bajek, anekdot, exempel apod., které jsou zde rozříděny podle délky, nikoli podle obsahu. Nejprve jsou zde tedy pouze jednověšší a dvouvěšší (cca 1000 veršů), potom následují skladby tří-, čtyř- až dvacetiveršové. *Puppis* směřuje spíše do oblasti teologie a křesťanské morálky a obsahuje delší skladby (v rozsahu 4-27 veršů). Řada přísloví (asi 200) je přepracováním ústní lidové slovesnosti, případně vychází z vlastní fantazie autora a odráží jeho osobní názory (týkají se politiky, společnosti, školního prostředí i např. teologie). Tyto verše jsou promíchány s texty převzatými z antické světské literatury, v níž prokázal značnou sečtělost, dále z Bible a známých křesťanských autorů (Augustin, Řehoř Veliký, Beda Ctihodný, Hrabanus Maurus aj.). Jedná se však spíše o převzetí motivů, konkrétní slovní zpracování je dílem Egberta. Zajímavá je souvislost anekdoty o rytíři Waltherovi, který vstoupil do kláštera, s hrdinou eposu *Waltharius*.

Spojením dvou zcela odlišných částí vznikla originální učebnice pro žáky trivium, dnes uznávaná jako nejstarší středověká sbírka přísloví a pořekadel, jejíhož autora známe jménem. Představuje významný pramen pro poznání dějin tohoto literárního žánru, protože nabízí mnohdy první literární zpracování dosud ústně tradovaných moudrostí. Nicméně její pozdější využití nebylo valné, jak dokládá jediný dochovaný rukopis, dnes uložený v arcibiskupské knihovně v Kolíně nad Rýnem. Malá úspěšnost byla patrně do určité míry dána nepřiliš dobrým básnickým uměním autora a jeho silně zhuštěným vyjadřováním, které by bez komentáře bylo mnohdy špatně srozumitelné. Dochovaný rukopis obsahuje glosy, které pocházejí buď přímo od Egberta, nebo některého z jeho žáků.

ČÍTANKA

40.

Unibos, strofy 177-216

177. Caritativus presbiter
Fatetur temporaliter:
'Donec bibamus dulciter
In tonna dormi dulciter.'
178. Tres festinant ad pocula
Bibituri prae camina
Sedent, loquuntur nimium
Bibunt vinum clarissimum.
179. Et cum porcinis gregibus,
Sonore grunnientibus,
Subulcus transit pervius
In pharetratis renibus.
180. Dum porcos auditi unibos
Tonnae fricare circulos,
Exclamat: 'adversarii,
Ah, non sunt adhuc ebrii!'
181. Horret subulcus de sono
Unibovis incognito,
Vas quernum tangit baculo
Dicens incluso misero:
182. 'Pro que clausus es crimine
In apotheca, perditte?'
Prompte respondet unibos:
'Honores nolo maximos.
183. Hujus coloni patriae
Me compellunt cotidie,
Me volentes efficere
Praepositum potentiae.
184. Ergo nunquam praepositus
Ero meis aetatibus,
Nam sufficit quod habeo
Honores regni renuo.'
185. Subulcus inquit cupidus:
'Me decet honor maximus;
Ego pro te praepositus
Efficiar ditissimus.
186. Compulsus sum fataliter,
Apothecam tuam, miser,
Hoc fuste meo tangere,
Certa me tonna ponere.'
187. Subulcus pellit circulos,
Multum laetatur unibos.
Aperitur vas ligneum.
Fit fortunae commercium.
188. Eicitur, dissolvitur,
Festinanter dimittitur,
Duris fit liber vinculis
Qui jacuit sub circulis.
189. Subulcus intrat concavum
Vas, aptans corpus proprium,
Quasi sentiret lectulum
De floribus compositum.
190. Trux vas obturat unibos,
Strictim reponit circulos,
Per locos transit invios
Ducens porcos pinguisissimos.
191. Reversis potatoribus,
Tres, de potationibus,
Dum volvunt tonnam in mare
Audet subulcus dicere:
192. 'Fiam, fiam praepositus,
sub vestris voluntatibus,
Maris ne jacter fluctibus
A vobis jam domitus!'
193. Plenus rino praepositus
In indignationibus
Subulco dixit simplici:
194. Tonnam certate volvere,
O socii, certissime:
Sit fluctuum praepositus

- 'Non est haec vox dulcis mihi
- Hic unibos nequissimus.
195. In ponto salso mergitur,
Apotheca colliditur,
Subulcus, heu, conteritur,
A cunctis obliviscitur.
196. Fatuitatis divites
Tres persolvere compares
Existimant novissimas
Unibovis exequias.
197. Post haec in die tertia,
Sollempti tamen feria,
Visitaturus fatuos
Redit magistros unibos.
198. It per villae quadrivium
Tenens in dextra baculum,
Porcorum multitudinem
Deducens ante faciem.
199. Distente prudens bucinat,
Subulci more sibilat,
Rufos cum furvis convocat,
Dente laedentes territat.
200. Qui viderant unibovem,
Ejus dicebant similem,
De quo fama volaverat,
Quod mortuus jam fuerat.
201. Nuntiatur praeposito,
Majori cum presbitero.
Quod unibos revixerit,
In ponto qui mersus fuit.
202. Tres illi surgunt stupidi,
Famam credentes somnii,
Suis quassantes genibus
Subsellia poplitibus.
203. Formam vident unibovis
Porcini ductricem gregis,
Ipsum sed esse non putant,
Occidisse putaverant.
204. Recognoscunt unibovem
Vident porcorum divitem,
Interrogant, quis dederit
Tot porcos, aut vendiderit?
205. Respondet 'sub prodigio
Maris praecipitatio;
Ad regnum felicissimum
Fui per praecipitium.
206. Inde nunquam recederem,
Si non amassem conjugem,
Quam vidistis resurgere
Veracis tubae murmurae.
207. Non fuit culpa buciniae
Sed bucinantis pessime,
Omnes si vestrae feminae
Modo stertunt sub pulvere.
208. Heu, cur in pueritis
Me non jactastis ad loca,
Unde felix regredior,
Revertor eruditior?
209. Me jactastis per odium
Ad propitiatorium,
Ubi porcorum sunt greges
Per nullum numerabiles.'
210. Sub admirationibus
Prius dicit praepositus:
'Nos pernarum spes optima
Monet temptare maria.
211. Me quisquis erit stultior
Parebit' dicit stultior.
Petunt fluctus aequoreos
Post quos incedit unibos.
212. Motus marini personant,
Grunnare porcos aestimant,
Requirunt ab unibove,
Qua sint porcinae semitae?
213. Sed unibos periculum
Dicens designat pessimum,
Ubi litus est altius,
214. 'Illuc festini currite,
Sine metu vos mergite;
Majores porci sunt aquis,

Ubi mare profundius.

Quam sint in terris aridis.'

215. Unibovis consiliis
Tres dant se praecipitiis,
Sub capitali frenesi
Per saltum stulte mortui.

216. Inimici consilia
Non sunt credenda subdola,
Ostendit ista fabula
Per seculorum secula.

Edice: *Versus de Uniboue. Neuedition mit kritischem Kommentar*. Ed. Thomas A.-P. Klein. *Studi medievali* 32, 1991, s. 843-886.